

Harry Fokkens: "Boeren met gemengd bedrijf: synthese"

Veranderingen aan het begin van het derde millennium v.Chr.

- Vanaf begin 3^e millennium. v.C.: verschijnen van Bekerculturen
 - Zandgronden van Lage Landen:
 - volgen megalithische culturen als Trechterbeker (TRB) en Seine-Oise-Marne (SOM) op.
 - Collectieve steengraven worden individuele grafheuvels.
 - Westelijke kust- en rivierengebied: volgen Vlaardingencultuur (VL) op.
 - Grote culturele uniformiteit: eerst 'Enkelgrafcultuur' (EGK) en daarna de 'Klokbekercultuur' (KB).
- Ontstaan EGK: redenen
 - Sociale en economische verandering
 - Immigratietheorie (Vere Gordon Childe): binnendringende veehoeders uit Pontische steppen.
 - Veehoeders: ontbreken van huizen
 - Oorlogszuchtig: vondsten van 'strijdhamers' in graven.
 - Bevestiging door pollenanalyse.
 - Bewijzen tegen V.G. Childe:
 - Meerdere nederzettingen van EGK ontdekt (>< Childe): wijzen meer op culturele continuïteit.
 - Pollenanalyse ondersteund theorie van rondtrekkende veehoeders niet langer.
 - Alternatieve verklaringen voor snelle omslag in materiële cultuur (± 2900 v.C.):
 - Verandering in aantal ideologische en sociale aspecten van samenleving + vernieuwingen op agrarisch en technologisch gebied.
 - Eergetouw (≈ ploeg): bestond reeds vroeger, maar toen waarschijnlijk onbruikbaar in beboste grond (teveel wortels), maar handig bij opener landschap. Kruiselings voren getrokken tegen onkruid. Waarschijnlijk reden van verandering van breedwerpig zaaien naar zaaien in voren. Leidde tot verhoogde productie.
 - Verandering veestapel: eergetouw had trekkracht nodig => ossen. In begin belangrijke betekenis (cf. Laat-Neolithische graven van spannen ossen in Oost-Europa)
 - Wiel: ossen trokken ook karren => wiel en eergetouw ± gelijktijdig. In begin belangrijke betekenis (cf. Laat-Neolithische wieldepots in Drentse venen).

Het ontstaan van het gemengde bedrijf.

- Gemengd bedrijf:
 - = veeteelt en akkerbouw ten dienste van elkaar binnen één bedrijf.
 - Formatieve fase in Laat-Neolithicum.
 - Nog geen woon-stalboerderijen.
 - Midden-Bronstijd:
 - Woon-stalboerderijen (typische laaglandboerderijvorm voor gemengd bedrijf)
- Woonstalhuis: redenen voor ontstaan.
 - Winterstalling voor dieren tegen koude: geen echt goede reden in ons gematigd klimaat.
 - Dieren verwarmden huis ook voor mensen: vrij goede reden, maar niet hoofdreden.
 - Koeien ook buiten te melken en bij te voeren, maar handiger om mest binnen te verzamelen
 - Sociale betekenis: symbool van nauwe band tussen mens en (rund)vee.

Verspreid gelegen boerenhoven

- Nauwelijks clustering van boerenhoven.
 - Verbondenheid:
 - Verspreide erven mogelijk verbonden door verwantschap => sociale eenheid.
- Boerderijen:
 - Tot Midden-Bronstijd: waarschijnlijk inwonen van getrouwde kinderen bij ouders (=extended families).
 - Verzekering continuïteit van bedrijf in territorium
 - Vorm van veiligheid: betere verdeling werkkraft + sterker tegen externe invloeden.
 - Leeftijd en sekse belangrijk voor sociale rangorde (bevestigd door graven).
 - Hoofden van verwantschapsgroepen waarschijnlijk enigen die recht hadden op graf onder grafheuvel.
- Dorpsgemeenschap:
 - Huizen dicht bij elkaar, sociaal verbonden
 - Bij ons: pas vanaf Late IJzertijd groepering van huizen

Grafheuvels en ploeglandbouw: is er verband?

- Ontstaan van individuele grafheuvel:
 - Overgang aan begin Laat-Neolithicum, bij EGK
 - Niet meer collectief in megalithisch graf, maar apart onder eigen heuvel of in eigen vlakgraf
 - Waarschijnlijk enkel voorbehouden voor elite
 - Verband met migratie Bekervolkeren?
 - Geen concrete bewijzen
 - Eerder culturele continuïteit
 - Ideologische ontwikkeling:
 - Veranderend grafritueel aan begin Laat-Neolithicum: collectief → kleinere eenheden (verwantschapsgroep, familie)
 - Verandering economische structuur:
 - Steengraf: voor 'corporatie', symbool van groep, vermoedelijk ceremonieel centrum.
 - Systeem *shifting cultivation*: nauwelijks besef van persoonlijke 'eigendom' van grond
 - Invoering ploeg: meer investering tijd, energie en kapitaal in bewerking van grond => band met grond mogelijk sterker => eisen van exclusieve gebruiksrechten.
 - Corporaties werden kleinere eenheden (verwantschapsgroepen) = einde collectieve graven
- Locatie van grafheuvels:
 - Symbool van verbondenheid met grond: grafheuvel op verlaten akker in 'eigen' gebied.
 - 'bakens in land van de voorouders', toonden waarschijnlijk grenzen aan van territoriale indeling.
 - 'eigenaar' (dode, groep, territorium) van grafheuvel werd mogelijk vergeten, maar kon door mondelinge overlevering vrij lang herinnerd worden (cf. familiegrafheuvels uit Midden-Bronstijd).
- Familiegrafheuvels uit Midden-Bronstijd.
 - Primaire graven: vnl. oudere mannen

- Secundaire positie van na-bijzettingen weerspiegelt blijkbaar hiërarchische verhoudingen binnen verwantschapsgroep. Ook vrouwen en kinderen
- Late-Bronstijd: urnenvelden
 - Hiërarchie lijkt ontkent te worden
 - Belangrijke verandering in ideologie:
 - Individu nog sterker benadrukt, maar zeker geen sprake van meer gelijkheid.

Rondreizende smeden of uitwisselingsnetwerken?

- Ontdekking en gebruik van metalen:
 - Gebruik koper en brons elders al lang bekend, maar in onze streken pas vanaf KB.
 - Gebruik koper en brons op grotere schaal vanaf Vroege Bronstijd (ontwikkeling legeringen en giettechnieken)
 - Datering van graf- en depotvondsten: datering vroegste voorkomen van koper of brons, maar niet moment van algemeen gebruik. Waarschijnlijk eerst relatief lange periode van voorzichtig gebruik, daarna snelle algemene overname (mogelijke verklaring voor plotse snelle verspreiding van KB-complex)
 - Voorwerpen:
 - Eerst enkel dolkjes, bijlen en sieraden
 - Legeringen en gieten (groter toepassingsbereik): wapens, werktuigen en steeds meer sieraden.
- Sociale betekenis:
 - Bij ons: koper en brons geïmporteerd => zeker gewild bezit
 - V.G. Childe en '70:
 - Bronzen voorwerpen verspreid door rondreizende bronshandelaren die ook smid waren. In ruil kregen ze eten en drinken.
 - Verspreiding door ruilhandel (vb. een bronzen bijl voor een koeienhuid)
 - Antropologisch onderzoek:
 - Beeld van '70 is te Westers
 - In samenleving zonder markteconomie is men voor verkrijgen van goederen van buiten de gemeenschap vooral afhankelijk van goede contacten met andere groepen: relatielose handel komt nauwelijks voor, *er is altijd sprake van een gecompliceerd netwerk van relaties, waarin per gemeenschap andere afspraken bestaan over wie goederen met elkaar kunnen en mogen uitwisselen, wat er tegen geruild mag worden en wat de daarbij behorende sociale verplichtingen zijn.*

Uitwisselingsnetwerken in de Lage Landen

- Begin Bronstijd: verandering in aard en samenstelling van bestaande uitwisselingsnetwerken (niet per se zelfde richting als silexnetwerken)
 - Nieuwe contacten, andere principes werden regel.
 - Silex bleef wel nog belangrijke grondstof voor werktuigen en wapens
 - Geen instorting bestaande netwerken, maar gelijdelijke overgang, samen met ontstaan nieuwe netwerken.
- Grens tussen Noord- en Zuid-Nederland uit Laat-Neolithicum blijft bestaan
 - NO-Nederland: deel van op Scandinavië gerichte netwerk
 - Z- en Midden-Nederland: gericht op Belgisch-Frans-Engelse gebied
 - Producten in beide netwerken was vrijwel gelijk, maar met duidelijke regionale morfologische verschillen.

Een korte theoretische inleiding op de uitwisseling van geschenken

- Aanknopen en onderhouden van relaties was mogelijk de belangrijkste functie van uitwisselingsnetwerken. (relaties waren belangrijk in moeilijke tijden).
- Uitwisselingsmechanismen voor geschenken:
 - Schuld ingelost door tegengeschenk met een genormeerde vorm.
 - Schuld omgedraaid door grotere tegengift = 'concurrerende geschenkenruil' of 'competitive gift exchange'.
- ceremonies bij uitwisseling:
 - soms slechts één persoon, soms hele families, verwantschapsgroepen, dorpen of stammen. Hoofdrolspeleers meestal dominante mannen in groepen (dorpshoofd, stamoudste, familieoudste,...)
 - Vernietigen van geschenken
 - Ontvanger kan geschenk accepteren, maar ze daarna verbranden of breken
 - Toont minachting voor bezit en sterkte van geest, en wint dus prestige
 - Kan geëscaleerde cyclus van concurrerende geschenkenruil doorbreken, waarna de cyclus opnieuw begint, maar met kleinere hoeveelheden.
- Offeren van waardevolle materialen aan goden of voorouders.
 - Meestal op moeilijk bereikbare plaatsen: velen, bronnen, rivieren,...
 - Verlies of echte depositie?: werktuigen of sieraden mogelijk verloren of na breuk als afval in kuil >< Lage Landen: zelden gebroken bronzen voorwerpen gevonden, want brons was zeldzaam, en werd dus meestal opnieuw gebruikt na herstel of hersmelten.
 - Analyse van depotvondsten is belangrijk middel om uitwisselingsnetwerken en ideologische aspecten van deponeren van bronzen te onderzoeken.

Sociale aspecten van het gebruik en afdanken van koper en brons

- Grafgiften in Laat-Neolithicum: behalve aardewerk vnl. persoonlijke uitrustingsstukken (koeren dolken, bronzen bijl of zwaard, soms armband of halsring).
- Vondsten in moerassen, rivieren of rivierdalen:
 - Soms voorwerpen die speciaal voor depositie werden gemaakt (vb. zwaarden van Jutphaas en Ommerschans), vooral vanaf Late Bronstijd
 - Rotsgravures uit Scandinavië tonen dat er veel volk aanwezig was bij deposities.
- Brons: toenemende rol in manipuleren van sociale verhoudingen
 - Slechts deel van samenleving mocht participeren in uitwisselingsnetwerken. Betwisten van die monopoliepositie kan hebben geleid tot uiteenvallen van bestaande sociale structuur van autonome verwantschapsgroepen onder leiding van een familieoudste. Vanaf Late Bronstijd wordt gezin als kleinste sociale eenheid belangrijker.
 - Verklaard toename van primaire heuvelbegrovingen in de Midden-Bronstijd en ontstaan urnenvelden in Late-Bronstijd (iedereen had recht op 'primaire' graf)

Wat verder?

- Ontstaan urnenvelden: geen breuk met Midden-Bronstijd, maar uit ontwikkelingen die in Midden-Bronstijd begonnen. Zeker belangrijke ideologische verandering, geen nieuwe mode of immigratie van vreemd volk.
- Zwervende erven?
 - Nederlands model van zwervende erven is goed onderbouwd, maar er valt nog veel te onderzoeken. Nergens is dynamiek van erfverplaatsing goed beschreven of verklaard.
- Nieuwe onderzoeksdoelen:
 - Waardering en nieuwe betekenissen voor locaties in het landschap

- Behandeling van woon- en begraafplaatsen na verlaten: gerespecteerd, overbouwd, opnieuw gebruikt,...
- Metaal
 - Context van depositie voor inzicht in sociale en ideologische aspecten van metaalgebruik en afdanking ervan.
 - Dynamiek van uitwisselingsnetwerken
- Paleo-ecologie
 - Agrarische bedrijfsvoering: bemesting, landbouwtechnieken, plaats en omvang van akkers, verhouding akkerbouw-veeteelt, oorsprong en aard Celtic field-systeem,...